

DİN SOSYOLOJİSİ'NDE BİR DİNİ OTORİTE TİPİ OLARAK DİN KURUCUSU

Niyazi AKYÜZ*

Öz

“Din kurucusu”, J. Wach’ın, dini otorite tipolojisinin önemli kavramlarından biridir. Weber, dinî otoritenin karizma sayesinde kullanıldığını belirtir. Wach, Weber’in dinî otorite tipleri konusundaki ilk sistematik incelemesinden ilham almıştır. O, dinî otoriteyi kullananları çeşitli niteliklerine göre sınıflandırmıştır. ‘Din Kurucusu’ kavramı, karizmatik şahsiyetin temel niteliğini veya faaliyetini değil, onun yaptıkları ve söylemlerinin, tarihi ve sosyal süreçte yaptığı etkiyi ifade eder. Evrensel dinlerin önemli bir özelliği, bir kurucusunun olmasıdır, uzak doğu dinlerinde üstad, İslam’da Peygamber veya Hıristiyanlıkta Hz. İsa gibi. Bu kurucuların her biri emsalsiz bir tecrübeyi temsil etmiş ve insanların inanç ve ümitlerinin timsali haline gelmişlerdir. Kurucunun mesajı, kişisel karizmasının meydana getirdiği etkinin dışında, sosyolojik olarak bir “kristalleşme” merkezi yaratmıştır. Kurucular, dengeli ve aşırılıktan uzak davranışlarıyla temayüz ederler. Bütün din kurucuları, milli din bağına muhalefet ederek dini/milli topluluğu yeni ve evrensel mesajlarıyla sarsmışlardır. O ana kadar millî dinî toplulukta geçerli olan mükellefiyetleri kaldırarak yeni ve yüksek değerleri vurgulamışlardır. Büyük kurucular, kendi toplumunda belli bir sosyal sınıfa mensuptu. Fakat onların mensup olduğu sosyal sınıfın özelliklerinin o dinin mesajı üzerinde büyük bir etkisi olmamıştır. Kurucuların doğduğu milli dinî toplulukların karakteristik özelliği “kutsal adetler”dir. Kurucular, yeni dinin protestosunu özellikle bu ‘kutsal adetler’e yöneltmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, J. Wach, Dini Otorite Tipolojisi, Dini Gruplar, Din Kurucusu.

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
E-posta: niyaziakyuz06@hotmail.com.

Religious Founder as A Religious Authority Type in Sociology of Religion

Abstract

“Founder of religion” is a important concept of Wach’s religious authority typology. Weber indicates that the religious authority is used with charisma. Wach was inspired by Weber's first systematic review of religious authority types. He has classified the users of religious authority according to various characteristics. The concept 'founder of religion' refers to the effect of the charismatic personality's actions and discourses on historical and social processes, not on his basic character or activity. Having a founder is an important feature of universal religions like a master in far eastern religions, Prophet in Islam or Jesus in Christianity. Each of these founders represented an unprecedented experience and became a model of people's faith and hope. The message of the founder has created a sociological "crystallization" center, apart from the effect of his personal charisma. The behaviors of the founders stand out with being balanced and far from extremism. All founders of religion have shaken the religious/national community with new and universal messages by opposing the national bond of religion. They have removed the obligations in the national religious community which have existed so far and emphasized new and high values. Great founders are members of a particular social class in their society. But the characteristics of the social class to which the great founders belonged didn’t greatly affect that religion’s message. The characteristic feature of the national religious communities where the founders were born is "sacred customs". The founders have especially directed the new protest of religion to these 'sacred customs'.

Keywords: Sociology of Religion, J. Wach, Religious Authority Typology, Religious Groups, Founder of Religion.

İnsan toplumsal bir varlıktır ve tarih boyunca yalnız yaşamamıştır. Bazı yalnız yaşama örnekleri ya ferdi kalmış ya da sadece romanlarda yer almıştır. Tarih boyunca ilkel kabilelerde olsun, günümüzde olsun din, insanları gruplaşmalara sevk eden değer ve inançlardan biridir.

Dini gruplaşmalar, insanlık tarihinin ilk bilinçli gruplaşmalarından biridir. Bununla birlikte bu bilinçli gruplaşmalar, diğer toplumsal organizasyonlarda olduğu gibi, dini organizasyonlar içinde de ortaya çıkmıştır. Bu bilinçli gruplaşmalar tarihi olarak evrensel dinlerle birlikte sürekli tezahürler haline

gelmişlerdir. Toplumdaki gruplar çeşitli açılardan sınıflandırılabilir. Grup üyelerinin birbiri ile ilişkilerinin türü açısından yapılan bir sınıflamayı temel aldığımızda; biri, üyeler arasında yüz yüze ilişkinin yoğun, dayanışmanın güçlü olduğu birincil grup, diğeri ilişkilerin resmi ve biçimsel olduğu ikincil grup olarak isimlendirebiliriz. İşte dini gruplaşmalar, üyeler arasında yüz yüze ilişkilerin hakim olduğu, çok güçlü dayanışma duygularıyla birbirine kenetlenen kişilerin mensubiyetiyle karakterize edilen gruplaşmalardır. Dini gruplaşmalar meselesini iki şekilde inceleyebiliriz. Birincisi din dışında kalan sebeplerle ve dinin ortaya çıkışından önce mevcut olan grupların dinin taşıyıcısı olma halidir. Kan birliğine dayalı grupların aynı zamanda ibadet ve inanç birliği haline gelmesi böyle gerçekleşir. Bu durumda mevcut grup bağının din vasıtasıyla daha da güçlenmesi beklenebilir. İkincisi, dinin kendiliğinden yeni gruplaşma prensiplerine dayalı gruplar yaratmasıdır. Böyle grupların birinci durumdaki gruplarla hiç bir benzerlik ve ilgisi yoktur. Dini tarikatlar, kardeşlik grupları, mezhepler ve kiliseler böyle gruplardandır (Freyer 1964: 39). Bu iki halden birincisine tabii dini gruplar, ikincisine sırf dini gruplar denir. Sırf dini gruplar, evrensel dinlerle birlikte sürekli olgular haline gelmişlerdir. Grup yapılarının en önemli özelliği, grupta bir liderin olması, bu liderin, grup üyelerini çeşitli özellikleriyle etkilemesi ve liderin arkasından gitmelerini sağlamasıdır (Freedman vd. 1989: 435–436). İlkel topluluklarda bile, toplumun çeşitli kesimleri üzerinde büyük etkisi olan, dini kabiliyetlere sahip şahsiyetlerin varlığı bilinmektedir. Tarihte dinlerin gelişiminde önemli rol oynamış olan bu şahsiyetlerden bazıları düşünce, eylem ya da sosyal teşkilata yenilikler katmış, bir taraftan iman ve ibadette canlılık meydana getirip onları yeniden şekillendirirken; diğeri taraftan vahiy ve ilhamları geleneksel kalıplarla yorumlamışlardır (Wach 1995: 178).

Kavram Olarak Din Kurucusu: Esasen evrensel dinleri karakterize eden önemli bir husus, dini kuran ya da temellendiren ve oluşumunu gerçekleştiren bir kişinin varlığıdır. Bu durumda onlar için “din kurucusu” gibi genel bir terim kullanılabilir. Bu kimseler uzak doğu dinlerinde dini öğretene, hoca, üstat; İslam’da Peygamber; Hıristiyanlık’ta ise İsa’nın zatıdır (Freyer 1964: 50). Bu kişiler çeşitli toplumlar veya dinlerde az veya çok sıklıkla ortaya çıkabilir. Yeni bir dinî mesaj ile harekete geçirilen kitleler tarafından kendisine dinî bir karizma atfedilen şahıslar, bu yolla bir dinî otoriteyi de kullanırlar. Bu tür şahıslara, ister ferdî, ister gruplaşmış olsun pek çok ilkel kabileden bile rastlanmaktadır. İnsanlar ile ruhlar arasında tavassut etmeyi meslek haline getirmiş olanlara ve onları bu ilişkiye elverişli kılmak amacıyla bazı ayinleri icra edenlere ilkel toplumlarda farklı derecelerde saygı gösterilir. Hemen bütün

dinî millî topluluklarda dinî bir güce sahip olan ve dinî tasavvurlar üzerinde temellenen birçok egemenlik şekilleri görülmektedir. Geçmiş dönemlerde egemenlik şekilleriyle ilgili tüm icraatların kabile şefi ya da kralın şahsında toplandığı anlaşılmaktadır (Mensching 1994: 39). Geçmiş dönemlerde idare etme kabiliyeti, ilâhî bir görünüm şeklinde anlaşılmış ve ilâhî bir cevher (ya da ilâhî vergi) olarak tasvir edilmiştir. Gerek ilkel kabilelerde olduğu gibi geçmiş dönem krallarının kurtuluş getirerek gökten inmiş oldukları kabul edilsin, gerek kabile şefi ve krallarda karizmatik bir gücün olduğu düşünülün, her iki durumda da hükümdarın ilâhî bir güce sahip olduğuna inanılmaktadır. Mesele Avesta'da, Eski Farsça'da "mutluluk parıltısı" anlamına gelen "chvarnah" kavramına rastlanmaktadır ki bu konuda Lommel şunları söyler: "Aslında mutluluk parıltısı, ilahi bir işaret ve herkesten önce kral olmaya davet edilen kişinin mistik farklılığıdır" (Mensching 1994: 40). İlkel kabilelerdeki kabile başkanları, krallar ve nispeten gelişmiş topluluklardaki bütün din önderleri, cemaat ya da halk tarafından kendilerinde bulunduğu inanılan bir güç, yetenek yoluyla olsun, kendilerine atfedilen bu karizma ile dinî bir otoriteyi kullanırlar. Çoğunlukla dinî tecrübe ile ilgili otorite, bir hazırlanmaya veya mesleki formasyona değil, kişisel bir karizmaya (ilahi lutfu) bağlıdır. Bu karizmayla donanmış şahsa, kendisiyle ilişki atfedilen o ruh veya ilah aracılığıyla konuştuğu bir ağız olarak bakılır. Eski Ahit'teki peygamberlerin büyük sorunu, gerçek ve sahte peygamberlerin özelliklerinin birbirine karışmasıdır. Her ikisi de dünyanın normal gidişatının dışına çıkarlar. Bu sebeple onlara, bazan adına konuştuğu ilah için saygı, bazan da kötü ruh tarafından sahip olunan varlık için saygı, merhamet ve tahkir karışımı olan bir korkuyla bakılır. "Karizmatik peygamberlik" ile "kişisel anormallik", çoğu zaman çakışır. Bununla birlikte dinî otorite, her zaman için olağanüstü bir psiko-fizyolojik yapıya bağlı değildir. Manevi, zihnî ve ahlâkî büyük yetenekler, din önderinin çevresi tarafından saygı görmesine ve yüceltilmesine katkı sağlayabilir. (Wach 1995: 394).

Dini önderler, çeşitli kabiliyet ve özelliklere sahip olabilirler. Dinî otorite konusunda hangi şahsiyet tiplerinin, diğerlerine oranla daha kolay iddia sahibi olduğunu belirleyecek kriterler acaba mevcut mudur? Bu tür bir otoritenin öncelikle fertlere fizyolojik olarak atfedilmiş bir nitelikten ileri gelebileceği anlaşılmaktadır. Şöyle ki bir şahıs, diğerlerinden "asabi" mizacı bakımından farklı olabilir. Ancak ne zaman ki, ona özel bir tabiat ve güçler atfedilir, onun orijinal bir varlığı ya da hareket tarzı olduğu fark edilir, işte o zaman ona korku ile bakıldığı görülür. Fakat bu durum, genelde aşağı kültür seviyelerinde görülür. Kültürün yüksek seviyelerinde ise daha ince ve belirli ayırımlardan hareket edilir. Bu topluluklarda vücut ya da zihnin tüm anormal ve olağanüstü

durumları "kutsal" olarak değerlendirilmez. Görünmez olanla temasın söz konusu olduğu bu gruplarda bu teması gerçekleştiren kişi, ilâhî varlığın bir "organı" veya "ağzı haline gelebilir. Yine bu kişi, görünen ve görünmeyen dünya arasında bir "elçi" veya "aracı" olduğunu öne sürerek, kendisine kuvvetli bir nüfuz sağlayan otoriteyi elde edebilir (Wach 1995: 395).

Karizma: Bütün din kurucularında, peygamberlerde, dini teşkilatın liderleri olan rahiplerde mevcut olduğuna inanıldığı için 'karizma' terimine de açıklık getirmek gerekiyor. "Karizma" terimi sosyolojiye Weber tarafından dahil edilmiştir. O, bu terimi yoğun olarak, iktidarın ve gücün meşrulaştırılma türlerini açıklamak için kurduğu hakimiyet sosyolojisi alanında kullanır. Karizma ve karizmatik şahsiyetin çeşitli tipleri mevcut olmakla beraber, temel olan tip, dinle ilgilidir. Kavram Yeni Ahit'in Yunancasından türetilmiştir (karizma=lütfu ilahinin vergisi); fakat bu olay bütün dünyada bilinir. İlkel topluluklar "mana"dan söz ederler ki aynı şeye delalet eder. Farsça'da, dini önderin kendisiyle dolu olduğu farz olunan "chvarnah=şöhret" ile karşılanmaktadır. Cermen kabileleri, bazı klan veya aileleri buna benzer bir vasıfla mükafatlandırıyorlardı. Weber, dinî otoriteyi kullanma yetkisini ellerinde bulduran şahısların, bunu, karizma sayesinde kullandığını belirtir. Dinî otoriteyi kullananları çeşitli niteliklerine göre tasnif eden Wach, ilgili bölümde, Weber'in dinî otorite tipleri konusundaki ilk sistematik incelemesine dayanmıştır (Turner 1991: 40).

Din Kurucularının Nitelikleri: "Din kurucusu", J. Wach'ın, dini otorite tipolojisinin önemli kavramlarından biridir. O, dini otoritenin en önemli tiplerinden olan din kurucularının şahsiyetlerini inceleyerek işe başladığında, onların toplumsal faaliyetlerinin etkisi hakkında genel sonuçlar çıkarmanın zorlaştığını söyler. Yani Hz. Muhammed, Hz. İsa, Buda, Konfüçyüs, Zerdüş, Lao-tse ve Mani arasında karşılaştırma yapmak zor bir iştir. Bu kurucuların her biri eşi bulunmaz bir tecrübeyi temsil etmiş ve insanların inanç ve ümitlerinin birer sembolü haline gelmiştir. Araştırıldığında büyük kurucuların hayat hikayelerinde dikkat çekici benzerlikler görülür. Aynı şekilde bu önderlerin çevreleriyle olan ilişkilerinde ve taraftarları arasındaki insan tipleri içinde de benzerlikler görmek hayret vericidir. Bu kurucuların şahsiyetleri ve tebliğlerinin bütünleştirici gücü çok önemli bir konudur. 'Kurucu' kavramı, şahsiyetin temel özelliğini veya faaliyetini değil, karizmanın tarihi ve sosyal süreçte yaptığı etkiyi ifade eder. Büyük kurucuların hiç biri 'din kurduğunu' öne sürmemiştir: Onların her biri kendine has tarzıyla, Tanrı, dünya ve insanlar karşısındaki tutumunu belirleyen bir tecrübeyi sonuna kadar sürdürmekle

meşgul olmuştur. Bir ilahiyatçı, bir reformcu ve bir “peygamber” olan Hz. İsa’ya, çağdaşlarının pek çoğu bir ‘büyücü’ gözüyle bakmışlardır. Sosyolojik olarak değerlendirildiğinde O, başka birçok kişi gibi bir dini grubun rehberiydi. Ancak bu, sıradan bir rehberlikten çok farklıdır. Onların ölümünden sonra onun peşinden gidenler hesaba katılmadığında bile bu sosyolojik tanımlama, bu rehberliğin gücünü tam olarak anlatamaz. Semavi dinleri dikkate almasak bile Hz. Muhammed, Hz. İsa, Konfüçyüs, Buda, Zerdüşt ve diğerleri gibi büyük din kurucularının ömürleri boyunca yaptıklarının yanında, Wach’ın, Peygamber, Din Kurucusu, İlahiyatçı, Reformcu, Rahip gibi tipolojik kavramlarının ifade ettikleri sönük kalır. Onların taraftarlarının ya da öğrencilerinin sayısının hiçbir önemi yoktur. Taraftarları üzerinde şahsiyetleri yoluyla elde ettikleri nüfuzları sayesinde Hz. Muhammed, Hz. İsa, Konfüçyüs, Buda, Zerdüşt ve diğerlerinin, büyük dini yapıların kurucusu ya da önderleri haline gelmeleri hem tarihi hem de sosyolojik olarak büyük bir başarıdır. Tarihçi, büyük din kurucularının otoritesinin dünyada meydana getirdiği değişikliklerle ilgilenirken, sosyolog dikkatini, kurucunun ortaya çıkışının, toplumun teşkilatı ve insan ilişkileri üzerindeki etkileri üzerinde toplar (Çapcıoğlu vd. 2010: 58-59).

Din Kurucusuna Saygı/Tapma: Büyük kurucuları, tipolojinin diğer dini şahsiyetlerinden ayırt etmek için başka bir faktöre başvurmak zorunda kalırız. Gerçekte tüm kurucular bizzat dini bir saygıya mazhar olmuşlardır. Fakat bu saygının derecesi ya da götürüldüğü aşırı boyutlar farklılık arz etmektedir. Kurucu kültürünü İslamiyet, Hıristiyanlık, Konfüçyanizm, Budizm, Caynizm, Zerdüştlük, Maniheizm ve Taoizm’de buluyoruz. Diğer dinlerin kurucuları için de böyledir. Ancak Hz. Musa, Luther vb. gibi kurucular ya da başkanların gördükleri saygının derecesi ne olursa olsun, iş tapınmaya kadar götürülmemiştir. Örneğin İsrail’de din adamlarına gösterilen büyük saygıya rağmen, çoğunlukla ibadet konusu olmamışlardır. İsrail’de rastlanmayan farklı bir manzarayı, bize Greko-romen dünya sunmaktadır. Orada Helenik dünyada “theios”a, peygambere, filozofa, krala, falcıya veya o topraklar üzerinde çok etkili olmuş pek çok tipe saygı gösterme, ‘kahramana tapınma’ şeklinde ortaya çıkmıştır.

Din Kurucusunun Şahsiyeti-Tebliğ: Büyük dinlerin tarihi incelendiğinde, kurucunun şahsiyetinin önemi konusunda büyük bir çeşitlilik karşımıza çıkar. Nübüvvet ve hilafet konusunda Müslümanların tartışmalarında, Buda hakkında Hinayana ya da Mahayanistler arasındaki münazaralarda derin fikir ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Bu tartışmaların toplumsal yankıları büyük ol-

muştur. Büyük ilahiyatçıların veya kurucuların çevresinde, onların şahsı ve tebliği ile ilgili açıklamaya şiddetle bağlı olanlar toplanmışlardı. Kurucunun mesajı, onun temel tecrübesinden gelen dini bir ideal ve değerler skalasını kurmada asli bir öneme sahip olmuştu. Kurucu şahsın karizmasının meydana getirdiği etkiden bağımsız olarak bu temel tecrübe de sosyolojik olarak bir “kristalleşme” merkezi yaratmıştır. Kurucuların iki ortak özelliği ‘vaaz etme’ ve ‘öğretim’dir. Her kurucunun önceliği, kurtuluş ve mükemmellik bildirisini başkalarına nakletmek ve onlara, tecrübe ettiği vahy gerçeğini kabul ettirmek olmuştu. Bu çerçevede yaptıkları etkili ve önemli işler arasında, iyileştirme, yiyecek dağıtımı, şekil değiştirmek, Allah katına yükselmek (miraç), ayı ikiye bölmek vb. mucizevi olaylar da bulunmaktaydı. Bu tür olayların karizmatik ve sosyolojik etki yaratması için, bu toplulukların gelenek ve literatürleri içinde gerekli sosyo-kültürel ortamlar mevcuttu.

Din Kurucusunun ‘Seçilmişlik-Örneklik’i: Kurucu kavramının dini literatürdeki anlamını karşılayan Peygamber, kendisine ‘çağrı’ geldiğinde, ‘seçilmiş’ olduğunun bilincindedir. Bu görevin karakteristik özelliği, ilan edenin kişiliği, onun mücehhez olduğu sürekli güç ile mesajın temel birliğidir. Hz. Muhammed Allah’ın kulu ve elçisi idi. Hz. İsa, (sonradan baba özelliği atfedilen) Tanrı tarafından gönderilmiş olduğunun bilincindeydi. Zerdüş Ahura-mazda’nın, Lao-tse Tao’nun sözcüsüyüdü. Bu şahsiyetler karakter itibarıyla farklı olsalar bile, onların hepsi ortak bir özelliğe sahipti: “büyüklük”. Üstelik onların davranışı dengeliydi. Onların hiçbirinde ifrat ve mübalağa (aşırılık) yoktu. Hz. Muhammed’in karakteri ve tutumu, mü’minlerin gözünde mükemmelliğin timsali haline gelmişti. Dinler Tarihi açısından peygamberler ve İslam dini söz konusu olduğunda Hz. Muhammed, inananlar açısından söz ve davranışlarıyla bir ahlaki örneklik ortaya koymuştur (Çapcıoğlu 2015: 110). O, diğerlerinden kendini ayıracak başka bir ünvana da layıktı: Diğer büyük kurucular hayatlarını dini tebliğlerini ilan etmeye vakfetmişken Hz. Muhammed, önderlik ettiği halk ve topraklar üzerinde siyasal ve toplumsal bir düzen kurmaya çalışmıştı. Bu noktada O, başka tipolojik kavramlarda ifadesini bulan büyük dini önderler Calvin, Kromvel ve Brigham vb. ile ortak niteliği paylaşmaktadır (Wach 1995: 413-419).

Din Kurucularının Gelenekle İlişkisi

Bütün din kurucuları belli bir milli topluluk içinde yaşamış, fakat kurucular, milli topluluğu, yeni ve evrensel mesajlarıyla sarsmıştı. Elbette onlar, önceden geçerli olan milli, doğal bağlara dayalı dinî gruplaşma prensiplerine

karşı çıkmışlar, onların yerine yeni yüksek değerler ve prensipler koymuşlardı.

Din Kurucularının Milli/Dini/Sosyal Teşkilatın Değerleriyle Mücadelesi: Yeni dinin mü'minlerine nüfuz eden bu tutumlar, din kurucularının ortaya koyduğu muhalefet tavrı, önerdiği alternatif sistem ve dünya görüşü ile beslenmesine rağmen bu durum, kurucuların millî dinlerle ilişkilerini tamamen kestiklerini göstermez. Aksine bütün din kurucuları bir millî dinî topluluktan çıkmıştır. Bu millî dinî topluluk, bu yaratıcı karizmaya sahip kişilerin ferdiyetçi dindarlıkları ve evrensel mesajlarının etkisiyle sarsılmıştı. Onlar millî din bağına muhalefet etmişler, o ana kadar millî dinî toplulukta geçerli olan mükellefiyetleri kaldırarak yeni ve yüksek değerleri vurgulamışlardır. Buda, milletin kast teşkilatlanmasına dayanan Brahmanların dinine karşı çıkmış, onların hegemonyasına, kült pratiklerine ve Veda'nın normatif otoritesine başkaldırmıştı. Buda'nın mesajı, bütün insanlığa, yani hayatın ıstırap çarklarından canı yanan bütün fertlere hitap ediyordu. Hz. İsa, millî dinî topluluğun şariat kurallarının içine kutsal kitaptaki yüce değerleri dahil etmeye çalışmıştı. Bu anlamda Tora'nın karmaşık emirleri Hz. İsa tarafından, "Tanrı'yı ve komşuyu sevmek" gibi 'iki emr'e indirilmişti. O, hep "eskilerin geleneğini ihlal etmek" le suçlanmıştı. O, bu geleneğe ait olan "seçilmiş millet" karakterini açıkça kınamış ve mevcut dinî geleneği ve otoriteyi reddetmişti. O, kendini öncelikle milletine gönderilmiş kabul ediyor, fakat pratikte Yahudi olmayanlara da hitap ederek mesajını evrenselleştiriyordu. Bu evrensellik, Yahudilerin ilk Hıristiyan topluluğuna karşı gösterdikleri muhafazakar tutuma, St. Paul tarafından gösterilen muhalefet ile somut hale gelmişti (Mensching 1994: 171-172). Hz. Muhammed ise ilk eleştiriyi, mevcut topluluktaki kabile hayatının cemaatçi ilişkilerine yöneltmiş, atalarının inanıp yaptıklarının değil, kendilerinin ne yaptıklarının önemli olduğunu vurgulayıp, ferdî sorumluluğu ön plana çıkarmaya çalışmıştı. Hz. Muhammed'in diğer önderlerden farkı, ilk olarak toplulukta evvelce mevcut olmasına rağmen uygulanmayan gelenekleri -yoksulu doyurmak, yetime ve yaşlıya iyi davranmak, zayıfı korumak gibi niteliklerin yokluğunu- eleştirmesidir. İkincisi Tanrı'nın niteliği ile ilgili -Tanrı'nın putlarla ve insanlarla ilişkileri gibi- tasavvurları, kız çocuklarının diri diri gömülmelerini, içkiyi ve zinayı tümüyle reddetmesiydi. O, kendi kabilesiyle bile büyük bir zıtlasma içine girmiş, sonunda yurdunu terk etmek zorunda kalmıştı.

Din Kurucularının Sosyal Sınıfları: Şüphesiz bu büyük üstadlar, kendi toplumunda belli bir sosyal sınıfa mensuptu. Bu sebeple bu evrensel dinler, uzun süre kurucunun mensup olduğu sosyal sınıfların karakteristik özelliklerle-

riyle paralel olarak değerlendirildi. Kurucuların mensup olduğu sosyal sınıfın özelliklerinin o dinin mesajı üzerinde önemli bir etkisi olmadı. Buna karşılık onun kişiliği ile mesajlarının muhtevası, dinin esprisinin tanımlanmasında asırlar boyunca önemli bir rol oynadı. Hz. Muhammed'in ailesi orta sınıfa mensuptu. İlk evliliğini de tüccar olan Hz. Hatice ile yaptı. Onun davetine ilk uyanlar özellikle zengin ailelerin çocukları, gençler ve toplumsal sistemden canı yananlardı. Bu sebeple İslam'ın ne aristokratlara ne de aşağı sınıflara dayandığı söylenebilir. Buda hem asil bir kasta hem de savaşçı bir toplumsal sınıfa mensuptu. Tanrı kavramına sahip olmayan spiritüel bir din olan Budizm'e inananlar da asil kasttan geliyordu. Alt sosyal sınıfa mensup olanların istisna teşkil ettiği bu din asil kastın özellikleriyle tanımlanıyordu. Hıristiyanlığa ilk girenler de aşağı sınıflara ait olup, orada aristokratlarla zenginler istisnai bir durum oluşturuyordu (Mensching 1994: 171-172).

Din Kurucularının Milli/Kutsal Adetlerle Mücadelesi: Kurucuların doğduğu milli din toplulukların karakteristik özelliği “kutsal adetler”di. Hiçbir şey yeni dinin protestosunu, Kurucuların adetlere karşı verdiği savaş kadar harekete geçirememiştir. Bu durum özellikle Araplar için geçerlidir. Araplar, atalarından miras kalan kural ve adetlere son derece bağlıydı. Onlara göre tek gerçek ve doğru vardı: Atalarından miras kalan adet ve kavramlarla uyuşanlar. Hz. Muhammed onların içinden çıkmış, onlara cennet-cehennemi, son yargılamayı haber vermişti. Eğer Hz. Muhammed'in söyledikleri, atalarının bildiği ve kendilerine söylenen şeyler olsaydı, hiç itiraz etmeyeceklerdi. İslam, milli din geleneği içinde yerleşmiş bu adetlerin yerine yeni bir adet oluşturmuştu. Putların aracılığı reddetmesi ve Allah'ın “bir”liği üzerindeki ısrarı böyle bir yenilikti. Bazen de bu yenilik, içi boşalmış, anlamını kaybetmiş geleneği ve kavramların içinin yeniden doldurulması şeklinde olmuştur (Akyüz 1999: 52). Aynı durum Hz. İsa ve Buda için de geçerlidir. Hz. İsa, kutsal geleneğin resmi temsilcileriyle çatışmıştı. Buda ise, kendisi bizzat Brahman olmamakla birlikte “kurtuluş” yolunu öğretmiş ve bu durum geleneğin bekçilerini kızdırmıştı. Her iki kurucunun kutsal adet karşısındaki duruşuna rağmen gerek Budizm'de gerek Hıristiyanlıkta kutsal adet ve geleneği yine de belirli bir güce sahip olmuştur. Örneğin Budist kutsal metinleri, sonraki zamanlarda alınan kararlarını ve bütün doktrinini bizzat Buda'ya kadar götürmektedir. Hıristiyanlıkta, Katolik kilisesinde geleneği, doktrin ve hareket kuralı olarak kutsal kitapla hep yan yana olmuştur (Mensching 1994: 173-174).

SONUÇ

Dini gruplaşmalar, insanlık tarihinin ilk bilinçli gruplaşmalarından biridir. Bu bilinçli gruplaşmalar tarihi olarak evrensel dinlerle birlikte sürekli tezahürler haline gelmişlerdir. Grup yapılarının en önemli özelliği, grupta bir liderin olması, bu liderin, grup üyelerini çeşitli özellikleriyle etkilemesi ve liderin arkasından gitmelerini sağlamasıdır. Şu halde onlar için “din kurucusu” gibi genel bir terim kullanılabilir. “Din kurucusu”, J. Wach’ın, dini otorite tipolojisinin önemli kavramlarından biridir. Weber, dinî otoriteyi kullanma yetkisini ellerinde bulunduran şahısların, bunu karizma sayesinde kullandığını belirtir. Wach, dini otoritenin en önemli tiplerinden olan din kurucularının şahsiyetlerini inceleyerek işe başladığında, onların toplumsal faaliyetlerinin etkisi hakkında genel sonuçlar çıkarmanın zorlaştığını söyler. Yani Hz. Muhammed, Hz. İsa, Buda, Konfüçyüs, Zerdüş, Lao-tse ve Mani arasında karşılaştırma yapmak zor bir iştir. Dinî otoriteyi kullananları çeşitli niteliklerine göre sınıflandıran Wach, Weber’in dinî otorite tipleri konusundaki ilk sistematik incelemesinden ilham almıştır.

‘Din Kurucusu’ kavramı, karizmatik şahsiyetin temel niteliğini veya faaliyetini değil, onun yaptıkları ve söylemlerinin, tarihi ve sosyal süreçte yaptığı etkiyi ifade eder. Evrensel dinlerin önemli bir özelliği, dini kuran ya da oluşumunu gerçekleştiren bir kişinin varlığıdır. Bu kurucuların her biri emsalsiz bir tecrübeyi temsil etmiş ve insanların inanç ve ümitlerinin timsali haline gelmişlerdir. Bu kimseler uzak doğu dinlerinde dini öğreten, hoca, üstat; İslam’da Peygamber; Hıristiyanlık’ta ise Hz. İsa’nın zatıdır. Büyük kurucuların hiç biri ‘din kurduğunu’ öne sürmemiştir: Onların her biri kendine has tarzıyla, Tanrı, dünya ve insanlar karşısındaki tutumunu belirleyen bir tecrübeyi sonuna kadar sürdürmekle meşgul olmuştur. Bir ilahiyatçı, bir reformcu ve bir “peygamber” olan Hz. İsa’ya, çağdaşlarının pek çoğu bir ‘büyücü’ gözüyle bakmışlardır. Sosyolojik olarak değerlendirildiğinde O, başka birçok kişi gibi bir dini grubun rehberiydi. Ancak bu, sıradan bir rehberlikten çok farklıdır.

Büyük dinlerin tarihi incelendiğinde, kurucunun şahsiyetinin önemi konusunda büyük bir çeşitlilik karşımıza çıkar. Nübüvvet ve hilafet konusunda Müslümanların tartışmalarında, Buda hakkında Hinayana ya da Mahayanistler arasındaki münazaralarda derin fikir ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Bu tartışmaların toplumsal yankıları büyük olmuştur. Büyük ilahiyatçıların veya kurucuların çevresinde, onların şahsı ve tebliği ile ilgili açıklamaya şiddetle bağlı olanlar toplanmışlardır. Kurucunun mesajı, onun temel tecrübesinden gelen dini bir ideal ve değerler skalasını kurmada asli bir öneme sahip olmuştur.

Kurucunun mesajı, kişisel karizmasının meydana getirdiği etkinin dışında, sosyolojik olarak bir “kristalleşme” merkezi yaratmıştır.

Kurucuların iki ortak özelliği ‘vaaz etme’ ve ‘öğretim’dir. Her kurucunun önceliği, kurtuluş ve mükemmellik bildirisini başkalarına nakletmek ve onlara, tecrübe ettiği vahy gerçeğini kabul ettirmek olmuştur. Bu çerçevede yaptıkları etkili ve önemli işler arasında, iyileştirme, yiyecek dağıtımı, şekil değiştirmek, Allah katına yükselmek (miraç), ayı ikiye bölmek vb. mucizevi olaylar da bulunmaktaydı. Bu tür olayların karizmatik ve sosyolojik etki yaratması için, bu toplulukların gelenek ve literatürleri içinde gerekli sosyo-kültürel ortamlar mevcuttu.

Kurucu kavramının dini literatürdeki anlamını karşılayan Peygamber, kendisine ‘çağrı’ geldiğinde, ‘seçilmiş’ olduğunun bilincindedir. Bu görevin karakteristik özelliği, ilan edenin kişiliği, onun mücehhez olduğu sürekli güç ile mesajın temel birliğidir. Hz. Muhammed Allah’ın kulu ve elçisi idi. Hz. İsa, (sonradan baba özelliği atfedilen) Tanrı tarafından gönderilmiş olduğunun bilincindeydi. Zerdüşt Ahura-mazda’nın, Lao-tse Tao’nun sözcüsüydü. Bu şahsiyetler karakter itibarıyla farklı olsalar bile, onların hepsi ortak bir özelliğe sahipti: “büyüklük”.

Kurucular, aşırılıktan uzak ve dengeli davranışlarıyla temayüz ederler. Bütün din kurucuları, dini/millî topluluğu yeni ve evrensel mesajlarıyla sarsmışlardır. Onlar millî din bağına muhalefet etmişler, o ana kadar millî dinî toplulukta geçerli olan mükellefiyetleri kaldırarak yeni ve yüksek değerleri vurgulamışlardır. Buda, milletin kast teşkilatlanmasına dayanan Brahmanların dinine karşı çıkmış, onların hegemonyasına, kült pratiklerine ve Veda’nın normatif otoritesine başkaldırmıştı. Buda’nın mesajı, bütün insanlığa, yani hayatın ıstırap çarklarından canı yanan bütün fertlere hitap ediyordu. Hz. İsa, millî dinî topluluğun şeriat kurallarının içine kutsal kitaptaki yüce değerleri dahil etmeye çalışmıştı. Bu anlamda Tora’nın karmaşık emirleri Hz. İsa tarafından, "Tanrı'ya ve komşuyu sevmek" gibi ‘iki emr’e indirilmişti.

Büyük kurucular, kendi toplumunda belli bir sosyal sınıfa mensuptu. Fakat onların mensup olduğu sosyal sınıfın özelliklerinin o dinin mesajı üzerinde büyük bir etkisi olmamıştır. Kurucuların doğduğu millî dinî toplulukların karakteristik özelliği “kutsal adetler”dir. Kurucular, yeni dinin protestosunu özellikle bu ‘kutsal adetler’e yöneltmiştir. Hiçbir şey yeni dinin protestosunu, Kurucuların adetlere karşı verdiği savaş kadar harekete geçirememiştir. Bu durum özellikle Araplar için geçerlidir. Araplar, atalarından miras kalan kural ve adetlere son derece bağlıydı. Onlara göre tek gerçek ve doğru vardı:

Atalarından miras kalan adet ve kavramlarla uyuşanlar. Hz. Muhammed onların içinden çıkmış, onlara cennet-cehennemi, son yargılamayı haber vermişti. Eğer Hz. Muhammed'in söyledikleri, atalarının bildiği ve kendilerine söylenen şeyler olsaydı, hiç itiraz etmeyeceklerdi. İslam, milli dinî gelenek içinde yerleşmiş bu adetlerin yerine yeni bir adet oluşturmuştu. Putların aracılığını reddetmesi ve Allah'ın "bir"liği üzerindeki ısrarı böyle bir yenilikti. Bazen de bu yenilik, içi boşalmış, anlamını kaybetmiş gelenek ve kavramların içinin yeniden doldurulması şeklinde olmuştur.

Kaynaklar/References

- Akyüz, Niyazi (1999), "Dinlerin Teşekkülünde Dini Liderlerin Karizması", *Dini Araştırmalar Dergisi*, C. I, S. 3, Ocak-Nisan 1999, s. 43-64.
- Çapcıoğlu, İhsan, Şahin, Mehmet Cem ve Erdoğan, Nuran (2010), "Max Weber Sosyolojisinde Karizmatik Otorite ve Dini Liderlik", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl 14, Sayı 2, ss. 51-77.
- Çapcıoğlu, İhsan (2015), "Çağdaş Dünyada Hz. Peygamber'in Örnekliliği: Yeni Bir Dil ya da Üslup Geliştirmenin İmkân ve Gerekliliği", *Bilge Adamlar Dergisi*, Yıl: 13, Sayı: 37, ss. 109-115.
- Freedman, J. L., Sears, D. O., Carlsmith, J. M., (1989), *Sosyal Psikoloji*, Çev.: A. Dönmez, İstanbul, Ara Y.
- Freyer, Hans (1964), *Din Sosyolojisi*, çev. T. Kalpsüz, Ankara: A.Ü.İ.F.Y. No: 54.
- Mensching, Gustave (1994), *Dini Sosyoloji*, çev. Mehmet Aydın, Konya.
- Turner, Bryan S., (1991), *Max Weber ve İslam*, Çev.: Yasin Aktay, Ankara Vadi Y.
- Wach, Joachim (1995), *Din Sosyolojisi*, çev. Ünver Günay, İstanbul: M.Ü. İ.F.V.Y. No: 98.